

Progressieve-coalitietheorie

Sinds Von Neumann en Morgenstern hun *The theory of games and economic behaviour* schreven heeft de speltheorie tal van toepassingen gevonden. Eén van die toepassingen betrof het oligopolistisch gedrag. Bij oligopolistisch gedrag gaat het met name om de vraag onder welke omstandigheden oligopolisten een openlijke of stilzwijgende coalitie aangaan. Daarom is het niet verwonderlijk dat de speltheorie ook kan worden toegepast op het coalitiegedrag van politieke oligopolisten als de Nederlandse PvdA, D'66, CDA en VVD. De Amsterdamse hoogleraar in de empirische sociologie A. de Swaan heeft over deze materie een uitstekend proefschrift op zijn naam staan 1).

De speltheorie is in essentie een uitbreiding van de micro-economische theorie van het rationeel beslissende individu, tot situaties waarin verscheidene individuen tegelijk beslissen. In de traditionele micro-economie streeft de consument naar een maximale satisfactie en de producent naar een maximale winst. Waarnaar streven evenwel de politieke partijen die elkaars potentiële coalitiepartners zijn? Hierover kunnen ten minste twee veronderstellingen worden gemaakt. In de eerste veronderstelling streven de coalitiepartners naar een maximale macht per hoofd, bij voorbeeld naar een maximaal aantal ministers per kamerlid. In de tweede veronderstelling streven de partijen naar een maximale ideologische satisfactie, d.w.z. naar een minimale ideologische afstand tussen het coalitiebeleid en het eigen standpunt.

Ten einde deze ideologische satisfactie te kunnen kwantificeren, worden de politieke ideologieën voorgesteld als punten op een ééndimensionaal links-rechts-continuüm. Dit betekent dat het geheel van opvattingen van een bepaalde politieke partij kan worden herleid tot één centrale kwestie, bij voorbeeld tot de mate van vrijheid die de partij optimaal acht. Deze mate van vrijheid wordt vervolgens uitgedrukt in een percentage. Aangezien elke partij een andere mate van vrijheid voorstaat kan op een links-rechts-lijn worden afgezet dat de PvdA bij voorbeeld 40% individuele vrijheid optimaal acht, D'66 50%, het CDA 55% en de VVD 70%. Een politieke partij heeft dan de grootste ideologische satisfactie als het verschil tussen het percentage vrijheid dat de coalitie als geheel nastreeft en het door haar zelf gewenste percentage zo gering mogelijk is.

Gezien de verschillende doelstellingen die dus mogelijk zijn, kunnen de vigerende coalitietheorieën worden in-

gedeeld in machtstheorieën en ideologische theorieën. De simpelste machtstheorie is die van Von Neumann en Morgenstern zelf: de coalitiepartners zullen streven naar een coalitie waarvan het aantal coalitiepartners niet groter is dan minimaal noodzakelijk voor het behalen van een meerderheid. Op basis van deze theorie was het kabinet-Den Uyl nooit tot stand gekomen omdat ook zonder de coalitiepartners D'66 en PPR reeds een meerderheid zou zijn behaald. Uit machtspolitiek oogpunt waren D'66 en de PPR overbodig.

De theorie is uitgebreid door Gamson en Riker, die ervan uitgingen dat er verscheidene „winnende” (d.w.z. de meerderheid behalende) coalities mogelijk zijn met een zelfde aantal coalitiepartners. Van al deze mogelijkheden zal volgens hen echter één coalitie de voorkeur hebben, namelijk de coalitie die de meerderheid behaalt met het minste aantal kamerzetels. D.w.z. een coalitie die de meerderheid behaalt met 80 zetels zal de voorkeur hebben boven een coalitie die de meerderheid behaalt met 90 zetels. In een coalitie met een meerderheid van 80 zetels kan het aantal ministersposten per kamerlid immers worden gemaximaliseerd.

Met behulp van deze machtstheorieën kan duidelijk worden gemaakt waarom een tweede kabinet-Den Uyl in de jaren 1977-1981 minder waarschijnlijk was dan een eerste kabinet-Van Agt. Een kabinet-Den Uyl zou bestaan uit drie coalitiepartners met 109 zetels. Het kabinet-Van Agt bestond uit slechts twee coalitiepartners met 77 zetels. Niet het gekrijns van de partijraad van de PvdA maar de objectieve machtsverhoudingen hebben dus een tweede kabinet-Den Uyl getorpedeerd.

De Swaan heeft de diverse coalitietheorieën echter uitgebreid getoetst aan concrete kabinetsformaties in een groot aantal Europese landen na de tweede wereldoorlog. Hij concludeerde dat niet de machtstheorieën maar de ideologische theorieën de werkelijkheid goed konden verklaren. De theorie die de beste verklaring bood was de „closed

minimum range theory” van Leiserson en Axelrod. Volgens deze theorie zullen de politieke partijen trachten een coalitie te sluiten die voldoet aan de volgende vier eisen:

1. de coalitie behaalt de meerderheid;
2. het aantal coalitiepartners is niet groter dan nodig voor het behalen van een meerderheid;
3. de coalitiepartners zijn op de links-rechts-lijn elkaars burens;
4. de ideologische afstand tussen de coalitiepartners op de links-rechts-lijn is minimaal.

De derde eis houdt in dat er nimmer een coalitie tussen de VVD en de PvdA gesloten kan worden waaraan D'66 en het CDA niet meedoen. Een ideologisch gat tussen de coalitiepartners is taboe. Het ideologische hemd is nader dan de ideologische rok, d.w.z. partijen zullen eerst met hun burens onderhandelen alvorens met hun overburens een coalitie te sluiten. De vierde eis houdt in dat de meningsverschillen binnen een coalitie zo klein mogelijk zullen zijn. Hoe groter de meningsverschillen, hoe geringer de ideologische satisfactie van de extreme coalitiepartners.

Op grond van de eerste drie eisen kunnen er thans in Nederland drie coalities worden gesloten, namelijk de coalitie PvdA-D'66-CDA, de coalitie D'66-CDA-VVD en de zogenaamde Staphorst-coalitie tussen CDA, VVD en de RPF van M. Leerling. Alle drie de coalities bestaan uit drie partners die alle drie noodzakelijk zijn voor het behalen van een meerderheid. In deze zin zijn alle drie de coalities stabiel nu ze in geen van de gevallen voorzien zijn van een overbodige partner.

De Staphorst-coalitie bereikt de meerderheid echter met het minste aantal kamerzetels (76) en is dus uit machtspolitiek oogpunt het aantrekkelijkst. Zij stelt immers de meeste ministersposten per kamerlid in het vooruitzicht.

Zuiver ideologisch gezien is echter de progressieve combinatie PvdA-D'66-CDA het meest voor de hand liggend. In het gekozen voorbeeld is de afstand binnen deze coalitie $55\% - 40\% = 15\%$, tegen $70\% - 50\% = 20\%$ in de coalitie D'66-CDA-VVD. De ideologische meningsverschillen binnen een coalitie van CDA-„loyalisten” met Staphorsters zullen nóg groter zijn.

In Nederland heeft tot nu toe de ideologie het van de macht gewonnen. Dertien van de 22 kabinetten die Nederland tussen 1918 en 1981 bestuurden voldeden aan de vier zojuist geformuleerde eisen. Op grond hiervan kan worden voorspeld dat een progressieve coalitie bestaande uit PvdA-D'66-CDA de komende vier jaar het stabielst zal zijn.

H. van den Doel

1) A. de Swaan, *Coalition theories and cabinet formations*, Amsterdam, 1973.